

KDO JE PODAVATEL TEXTU A PROČ O NĚM MLUVIT NAD DĚTSKOU ČETBOU

Ondřej Hausenblas

Chci pro výukovou praxi vyjasnit používání pojmů a termínů jako autor, vypravěč, básník a nabídnout učitelům literární výchovy starší pojem/termín podavatel jako poměrně jednoduché a nematoucí řešení pro řeč se žáky o textu a o tom, kdo stojí mezi autorem, textem a adresátem.

Klíčová slova: Autor, vypravěč, podavatel, termín, výuka literatury

For teaching practice in literacy lessons, this article aims to clear up the usage of several common terms like „author“, „narrator“, „poet“ in the conversation about texts read in literacy lessons. As a more useful and more universal for various kinds of texts the term „podavatel“ - „provider“ („the one who hands-in the text that I read“) is explained and offered.

Key words: Author, narrator, expedient, terminology, teaching literature

O tom, „kdo to mluví“ v beletristickém textu, bylo již napsáno dostatek literárněvědných pojednání. Cílem tohoto článku není podat jejich přehled ani analýzu ani kritiku. Cílem není ani návrh dalšího možného náhledu či pojetí. Chci pro výukovou praxi vyjasnit používání pojmů a termínů jako *autor, vypravěč, básník* a nabídnout učitelům literární výchovy poměrně jednoduché a nematoucí řešení pro řeč se žáky o textu a o tom, kdo stojí mezi autorem a adresátem.

Rozpoznávat, kdo v textech uměleckých podává svá sdělení, není pro méně zkušeného čtenáře – například žáka v základní škole – snadné, jak by se zkušenému čtenáři zdálo. Předčtenáře a začínající čtenáře nejdřív učíme při čtení rozpoznávat ty situace, tu rovinu komunikace, kdy k sobě navzájem promlouvají *postavy*, a také je tak nazývat (méně univerzální je označení jako *hrdiny*). Dokud dítě nad ilustrovanou knížkou jen naslouchá předčítání a ještě samo nečte, musí si zvyknout, že některé otázky, výzvy nebo oslovení, která slyší z úst předčítajícího, například „Počkej na mě!“, nepatří jemu samotnému, ale některé z postav, a že postavu v textu neoslovuje v dialozích za sebe sama jeho rodič nebo učitel, ale jiná postava z textu. To jde i nejmenším dětem kupodivu velmi snadno a brzo, přestože malý předčtenář-posluchač sebe sama z fikčního rozhovoru nevyjímá a občas za sebe k postavám promlouvá, radí jim, zeptá se jich, jako by byl sám účastníkem nebo přímým pozorovatelem děje nebo situace.

V textech lyrických, kde děj s postavami není přítomen vůbec nebo je jen okrajový, však o postavách mluvit nemůžeme. „Básník“, který tu vypovídá o svých citech nebo myšlenkách, tu už není postaven jako přímo pozorovaná postava z epiky a dramatu. Hálkova báseň s verši „Přilétlo jaro z daleka a všude plno touhy“ nemá jenom představovat čtenářům „básníkovy“ prožitky, když si užívá vůně květin a šveholení ptáčků, ale má především vzbuzovat jarní prožitky přímo ve čtenáři. Prastará školní scéna z filmu *Škola základ života*, v níž student říká při výkladu jisté básně „básník na stará kolena zívá u jezera“... je tak komická i tím, že básníka bere v školometském duchu jako literární postavu, o níž má žák vyprávět, co se jí přihodilo.

Kdo je tedy tím, kdo v lyrické básni vypovídá? Máme učit děti, že je to sám *autor*? Problém je v tom, že autor jako reálná osoba může v lyrice své city i situaci předstírat, obvykle umně stylizuje nějakou situaci i sebe sama. Autor nemusí být vůbec tím, „kdo v básni mluví“, ať už o sobě nebo o světě kolem sebe. S mladšími žáky bychom si snad mohli vystačit s označením *básník*. Ale nebudeme si jisti, zda jim nesrůstá právě s osobou Mileny Lukešové, Františka Hrubína nebo

Jiřího Žáčka. A pro další čtenářský vývoj takové ztotožnění autora a *lyrického subjektu* vůbec nevíáme. Termín *lyrický subjekt* je poměrně obtížný, a to nejen pro mladší žáky. Schází nám jedno slovo, jímž můžeme toho, „kdo tu mluví“, pojmenovat.

Hlouběji za rovinou vzájemných rozhovorů postav v epice nebo dramatu nebo za rovinou výpovědí v lyrice tedy stojí specifický mluvčí, jenž není ani postavou, ani autorem. Pro něj by se pro dorozumění výuce i pro jasné myšlení při četbě velmi hodil termín *podavatel* textu. Beze škody by zahrnul často používané výrazy *autor*, *spisovatel*, *básník*, *lyrický subjekt*, *dramatik*, nebo také *vypravěč*, které platí vždy jen pro některý druh nebo žánr textů.

U **naučných textů** je tím, kdo mluví, obvykle skutečně přímo autor, tedy některý *odborník*. Nestylizuje se do zprostředkující osoby, cíleně zůstává v pozadí a svou osobu dává najevo jen svým jménem autora článku. Stylizační hra s množným číslem *my* už také není v odborných textech povinná. V **žurnalistice** podává svůj text také přímo sám autor, *novinář*. S oběma je případně reálné (jsou-li živi) i vést hovor nebo korespondenci o dané problematice. V odborném i žurnalistickém textu proto můžeme a máme se žáky mluvit o *autorovi*, dokonce je žádoucí, aby jako čtenáři věděli, že novinář nebo odborník nesou přímou odpovědnost za to, co píšou. Autoři tu nemají a nemohou argumentovat, že názory nebo údaje v jejich textu vlastně neříkají oni sami, ale jejich vypravěč, neboli jimi vytvořený podavatel. Autor odborného nebo žurnalistického textu sám nese odpovědnost za nepravdy či nejasnosti, které v textu sdělil. Ale proto také si máme ve třídě šetřit pojem *autor* právě jen pro řeč nad texty odbornými nebo žurnalistickými, a máme vést žáky, aby nad textem beletristickým počítali s jinou představou podavatele, která je mnohem méně „podle skutečnosti, podle opravdové události“ a kterou nemohou reálně osobně oslovovat. (Slovo *autor* v hovoru nad beletrií se nám však bude hodit i nadále, avšak až pro učení o době a životě spisovatelů, tedy reálných *tvůrců* textů.)

Jak nazývat toho, kdo opravdu mluví nahlas – jehož promluvu posloucháme? Pro hovor o veřejných mluvených projevech máme výraz *řečník*. Když hovoříme o méně formálním mluveném projevu, je vhodný termín *mluvčí*, i když ho žáci mohou znát spíše jako název osoby úředně pověřené mluvit jménem některé instituce. Kvůli slovotvorné blízkosti slova *mluvčí* a *mluvit* by však ve třídě bylo matoucí používat slovo *mluvčí* tak, jak je časté v odborném diskursu - pro podavatele projevů mluvených i psaných. (1)

V odborném diskursu se už po léta používá paralelně s výše uvedenými výrazy pro toho, kdo text podává – ne však převážně - společný název *podavatel*.

Výraz *vypravěč* se hodí jen pro řeč o **vyprávěních** – o narativním textu, o epice, o tom spisování, které živě líčí individuální události a osudy a je i samo krásně podávané. Vypravěč je specifickým, velmi častým případem podavatele. V krásné literatuře je ovšem vypravěč málokdy totožný s autorem. Ani na pomezí mezi vyprávěním, žurnalistikou a korespondencí, například u Anglických listů Karla Čapka, nemáme stoprocentně očekávat, že tím, kdo „vypráví“, je sám autor, například K. Čapek. Je jím spíše někdo jako „inteligentní a všímavý dopisovatel“. Děti znají z krásné literatury psa Baryka, který je vypravěčem v knížce Já Baryk, ale autorem je Fr. Nepil. Žáky máme naučit, aby si uvědomovali, že autoři často nechávají své vypravěče hlásat i věci, které by autor sám netvrdil, které nezažil. (Např. v Řezáčově Černém světle je vypravěčem člověk nesnesitelně hanebný, podlý, atp. Ve Škvoreckého Zbabělcích nebo v Salingerově Kdo chytá v žitě má vypravěč nezralé, ale upřímné postoje. Nemyslíme si však, že jsou to postoje autorovy, a to ani autorovy postoje v jeho mládí či dětství. Je to fikce.) *Vypravěče* autor vymyslel, záměrně stvořil, podobně jako postavy děje, a chtěl tím dosáhnout speciálního dojmu u čtenářů. Mátlí bychom své žáky, kdybychom je učili považovat *vypravěče* za tutéž osobu jako *autora*. Nejen proto, že *vypravěč* je jen jedním z vyjadřovacích prostředků autora, ale i proto, abychom v žákově chápání žáka nemísili literárněhistorické okolnosti autorovy s (případným) fikčním dobovým zasazením vypravěče.

Jak hovořit o básníkovi? V **lyrických básních** o *vypravěči* mluvit nemůžeme. Termín *lyrický subjekt*, jenž nám básnickou výpověď podává, také není totožný s autorem básní, s básníkem. Petr Bezruč není tím, kdo „sto roků v šachtě žil, mlčel jsem“. Starší žáky postupně naučíme, že básník, autor *se stylizuje* do různé podoby *lyrického subjektu*.

Rozpoznávat tyto významové odstíny a používat slov *vypravěč*, *lyrický subjekt* nebo také *subjekt autora* v dramatu (2), to není přehnané – protože chceme žáky naučit, aby v čteném textu nejen básnickém, ale i prozaickém nebo publicistickém či v divadle obezřetně vnímali **rozmanité perspektivy podání, stanoviska, názory** skryté i zjevné. Umět to vnímat je i jeden z rysů vyspívajícího čtenářství.

Jestliže se zdá těch speciálních termínů na žáky i na vyšším stupni mnoho (vyučujeme každého žáka, nejen ty verbálně nadané), bude se nám hodit pro všechny druhy těch, kdo text podávají, právě společný termín *podavatel*. Podavatelem v Denících malého poseroutky není přece jejich autor Jeff Kinney. Ale ten, kdo píše své deníky, není vlastně ani *vypravěčem*. Deníky nejsou „vyprávění“, jsou to deníkové záznamy, za kterými si jistě děje a osudy i pocity a postoje rádi domýšlíme. (Učitelé učí žáka také vyprávět, učí ho slohového postupu vyprávění, v němž se má sám projevit jako vědomý vypravěč, a ne pouhý podavatel, a proto není vhodné znejasňovat si pojmy míšením termínů.)

Slovem *podavatel* vedeme žáka – čtenáře k tomu, aby si postupně budoval zřetelné vědomí toho, že když čte beletrii, probíhá před jeho očima na papíře i v jeho mysli komunikace docela specifická, v níž spolu nehovoří čtenář a autor, ale ani čtenář s postavami, ani autor se svými postavami. (3) Ale přesto jistý „vnitřní dialog“ mezi čtenářem a dílem považujeme právě za podstatu čtení. To, jak dílo se čtenářem „mluví“ a co mu říká, je totiž výsledkem spojení autorova i čtenářova úsilí, porozumění nastává transakcí mezi dílem (textem) a čtenářem (Rosenblattová 1994). Autoři bývají rafinovaní v tom, jak nechávají podavatele sdělení svého textu podávat. Čtenář musí být pro četbu literatury, která je náročnější, dospělá (umělecká i věcně-informativní), také rafinovaný. To znamená, že žák potřebuje získat dovednosti a poznatky, které mu umožňují umělecký i informativní text dekodovat, pochopit a prožívat v různých rovinách jeho působení a významu.

Žáky vyučujeme tak, aby se dokázali dočíst a užít si v textu právě i toho, že dílo je pro čtenáře určitým způsobem nastaveno. Že to, co se nám v textu sděluje, většinou není položeno na papír „jako houska na krámě“, ale je rozmanitě „zapečeno“ do rozmanitých tvarů textu.. Chceme, aby čtenáři dokázali užít si rozmanitých spisovatelských prostředků a docenit je jako jeden z rysů krásy díla. Chceme je naučit, aby odhadli povahu díla (jeho druh nebo žánr) a vyvozovali z toho jistá očekávání pro své porozumění danému textu. To platí také pro čtenářovo očekávání toho, jak bude v díle fungovat jeho podavatel.

U krátkého veršovaného textu, v němž nepozorujeme zřetelný dějový prvek, očekává zkušenější čtenář, že podavatelem bude *lyrický subjekt* – bytost sdílející s námi pocity, prožitky, myšlenky, nebo usilující o to, aby v nás jistý pocit vyvolala. Sice si můžeme představovat, že podavatel „je v tom taky“, podobně jako podavatele vidíme, když je vyprávění podáváno vypravěčem vtěleným do některého z účastníků nebo pozorovatelů děje v epice. Ale pocity lyrického subjektu vnímáme až druhotně, skrze pocity své, jež v nás lyrický text vyvolal. Teprve pak je možné, i když vůbec ne nutné, zaregistrovat, že kromě nás, kteří lkáme či se radujeme nad sdělením básně, trpí či se veselí i lyrický subjekt, a možná dokonce, ale kdožví zda, kdysi i sám pan básník... Nad drtivými věžeňskými strofami 2. zpěvu Máje nelitujeme v prvé řadě nebohého Lesů pána, ale sami sobě zároveň s textem klademe existenciální otázky a hodnotíme své osudové vyhlídky, i když je v textu za sebe vyřkl on nebo došly jeho dozorcí. (4)

Když navrhuji používat termínu *podavatel*, není to proto, abychom učitelům přidělávali práci nebo abychom je nutili k naučení se dalšímu vědeckému termínu. Je to z docela praktického důvodu: budou potřebovat hovořit se svými žáky nejen nad texty beletristickými, ale i jiných

rozmanitých druhů tak, aby je naučili přemýšlet a prožívat postupně stále vyspěleji, citlivěji i přesněji – aby dokázali v textech vyhmátnout to, co texty opravdu obsahují a podávají. A významovou rovinu podavatele nemůžeme pominout, podobně jako nelze pominout rovinu postav nebo prostředí a děje.

S nejmenšími žáky ovšem bude učitel asi muset na čas vystačit se slovy, jako je „pan spisovatel nám tu povídá o tom, jak se cítili žabáci...“, anebo jindy: „pan spisovatel to napsal tak, jako by nám veverka sama povídala, co se jí stalo“. Možná se učitel rozhodne, že jeho malí žáci nyní zvládnou právě jen pojmy *básník*, *vypravěč*. Ale sám učitel má vědět, že to nejsou slova, která vždy dost dobře odpovídají tomu, co se jimi označuje (viz příklady výše). Učitel, který hledá pro svou výuku cesty, jimiž se jeho čtenáři mají ubírat k vyšším úrovním čtení i čtenářství, si může prospěšně zvyknout na termín *podavatel*, a může si jím pomoci v případech, kdy by bylo nemístné se žáky mluvit o vypravěči nebo básníku. Pokud se od něho i žáci naučí o podavateli uvažovat a mluvit, termín jim neuškodí. Znalost termínu ovšem nemá pro školu smysl bez toho, aby si žáci a učitel všimli v četbě toho, jak je jim text podáván. (Což ostatně v příslušné souvislosti platí o každém termínu i pojmu.)

Jak je pojem podavatel vysvětlen v odborné literatuře:

„**Podavatel** (původce textu) - subjekt, jehož funkcí je text podávat, vystupovat jako mluvčí, pisatel, zprostředkovatel předpokládaných textových dat.“ (MAREŠ 2003)

„Slovesný komunikát je součástí procesu sociální komunikace. Jako takový má svého/své původce, tedy autora (autory), a svého/své vnímatele, tedy posluchače nebo čtenáře. Tito skuteční aktéři komunikačního procesu tvoří množinu subjektů vnětetextových. Složkami výstavby slovesného komunikátu jsou pak vždy subjekty vnitrotextové, uvnitř slovesného komunikátu ztvárněné (MACUROVÁ 1994, s. 32). V primární komunikační rovině jsou těmito subjekty podavatel (vnitrotextový komunikant levostranný) a příjemce (vnitrotextový komunikant pravostranný, v narativních komunikátech se pro něj užívá tradičního termínu vypravěč). Sekundárními vnitrotextovými subjekty jsou postavy. Postava se může stát v nižší (sekundární, popř. terciární) textové rovině komunikačním subjektem jak podávajícím, tak přijímajícím.“ (ADAM 2003)

Poznámky

(1) Pro toho, kdo píše, nemá čeština vhodný výraz: *spisovatel* je jen ten, kdo píše profesionálně a jen beletrii. *Pisatel* má spíše hanlivý přídech. *Psavec* je posměšné. *Písař* je historické a s omezeným rozsahem. Ani v odvozených slovech k tomu nemá čeština dobrou slovní zásobu: *pisecské* chyby se sice dělají, ale jméno *pisec neexistuje... V strojopise se dělají *překlepy*, ale v rukopise nejsou *přepisy (a těch se žáci dopouštějí hojně a je třeba je pojmenovat...).

(2) Někdy se v dramatu využívá tzv. „Hlas“, kterým se k dialogům přidává jakási vyšší rovina sdělování: v ní je divák kontaktován podobně, jako je čtenář stavěn vypravěčem do role posluchače v narativním textu.

(3) I když – pro oživení ojediněle některý spisovatel jako by svým jménem ke svým postavám nebo k čtenářům promluvil nebo se účastnil situace: např. Sv. Čech v třetí broučkářské ironicky oslovuje „mé spanilomyslné čtenářky“, Jos. Čapek v pohádce „O klucích z Domažlic“ v Povídání o pejskovi a kočičce nechává sebe jako autora i postavu vstoupit do hovoru s pejskem a kočičkou: „I vím,“ řekl pan Čapek, „vždyť jsem to přece všecko napsal.“

(4) „Budoucí čas?! – Zítřejší den?! – / Co přes něj dál, pouhý to sen, / či spaní je bez snění? / Snad spaní je i život ten, / jenž žiji teď; a příští den / jen v jiný sen je změnění“

Literatura

1. Citace knihy, jeden autor:

Piorecký, K. (2011). Česká poezie v postmoderní situaci. Praha: Academia.

- Adam, R. (2003). Formy podání řeči [online]. Dostupné z WWW:
<<http://ucjtk.ff.cuni.cz/system/files/lide/adam/Adam2003a.pdf>>.
- Hausenblas, K. (1996). Od tvaru k smyslu textu, UK: FFUK, s. 162, 163, 167
- Macurová, A. (1994): Subjekty a text. In Hodrová, D. (ed.). Proměny subjektu I. Praha: ÚČL ČAV, 1994, s. 31
- Mareš, P. (2003). „Also : nazdar!“ : aspekty textové vícejazyčnosti. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0602-X
- ROSENBLATT, L. (1994). The Reader, The Text, The Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press (reprint 1994)

Ondřej Hausenblas, KČL PedF UK, Praha